

ZESZYTY NAUKOWE FILII UW W BIAŁYMSTOKU
Zeszyt 37 - Pedagogika i Psychologia, Tom XV
Dział PED - Prace Pedagogiczne

Izabela RATMAN-LIWERSKA

RECEPCJA WIDOWISKA "ALEGORIA ZŁA"

W badaniach, dotyczących procesu recepcji teatru, rzadko wykorzystuje się metodę eksperymentalną, chociaż ta pozwala poznać mechanizmy tego procesu najgłębiej, bo w czasie jego trwania. Mimo więc, że prezentowane wyniki badań pochodzą z roku 1970 i 1971, opis użytej w nich metody uważa się za pożądany, ze względu na możliwość ponownego wykorzystania.

1. Idea badań i warunki eksperymentu

Celem studiów było poznanie procesu recepcji "Alegorii zła" - awangardowego widowiska teatralnego przez studentów Trójmiasta. Termin "recepcja" oznacza tu odbiór widowiska teatralnego, a więc nie tylko procesy spostrzeżeniowe /percepcyjne/ na semantyczno-operacyjnym poziomie organizacji, ale także ich intelektualne i emocjonalne

opracowanie przez podmiot postrzegający, czyli widza.

Istotą recepcji spektaklu jest aktywność psychiczna widza, angażująca jego zmysły, myśli, uczucia i emocje. Odbiór, przeżycie i przyswojenie widowiska teatralnego zależy od rodzaju i charakteru treści prezentowanych na scenie, sposobu przedstawienia i użytych środków artystycznych. Zależy również od podmiotu postrzegającego: podsta fizjologicznych i stanu organizmu widza, odmienności temperamentu, wyższego lub niższego poziomu jego emocjonalności, reprezentowanych postaw i systemu wartości, rozległości zainteresowań, zakresu wiedzy, posiadanego doświadczenia i światopoglądu.

W badaniach nad odbiorem sztuki lalkowej przez dzieci, przeprowadzonych w Gdańsku¹, zarejestrowano przy pomocy środków technicznych reakcje mimiczne, pantomimiczne i dźwiękowe młodych widzów. Zanalizowano również stopień rozumienia sztuki, przejawiający się w umiejętności odtwarzania treści. Prawidłowością, zaznaczającą się w reakcjach mimicznych dzieci, było ich duże nasilenie w trzech sytuacjach: 1/ przy bezpośrednim nawiązywaniu kontaktu aktorów z widownią, 2/ w czasie dużej ilości ruchów postaci scenicznych, 3/ w sytuacjach najbardziej dramatycznych. Różnice w reakcjach dzieci zależały od rozwoju umysłowego i stopnia rozumienia sztuki, od wrażliwości emocjonalnej i temperamentu oraz od stopnia doświadczenia teatralnego. Przy występowaniu silnych przeżyć, którym towarzyszyły reakcje uboczne, stopień percepcji sztuki i, w konsekwencji,

możliwości odtworzenia treści zmniejszały się. Poza tym dzieci lepiej rozwinięte intelektualnie i mające lepsze wyniki w nauce pełniej ujmowały akcję sztuki i żywiej na nią reagowały. Widownia każdorazowo reagowała podobnie na te same sytuacje, niezależnie od wieku dzieci.

Biorąc pod uwagę powyższe wnioski, za sprawę interesującą uznałem sprawdzenie, czy prawidłowości odbioru dziecięcego zarysują się również u widza dorosłego. Dla dzieci odpowiednia jest baśń w teatrze lalek. Studentów natomiast, bo ci z "młodych dorosłych" zostali poddani badaniom, mogło zainteresować stworzone przez studencki zespół teatralny ambitne widowisko teatralne. Od stopnia tego zainteresowania zależał efekt badań, czyli wyjaśnienie zagadnienia stosunku widzów do treści, idei i środków formalnych zaprezentowanego spektaklu, procesu denotacji i konotacji znaczeń komunikatu w spostrzeżeniach oraz intelektualnego i emocjonalnego przyjęcia go.

Przypuszczono, że recepcja treści zastosowanego spektaklu zależy od światopoglądu odbiorcy, stosunek do formy i sposobu przedstawienia spektaklu jest uwarunkowany stosunkiem odbiorcy do sztuki współczesnej w ogóle, a różnice w odbiorze zdeterminowane są płcią, wiekiem i profesjonalnym związkiem odbiorców ze sztuką.

Sprawdzenie powyższych hipotez było możliwe dzięki zastosowaniu eksperymentu naturalnego, zorganizowanego 25 listopada 1970 roku w Klubie Studentów Wybrzeża "Żak" w czasie "Spotkań Jesiennych", imprezy będącej przeglądem

różnorodnych form artystycznej, kulturalnej i politycznej działalności studentów. Występy awangardowych grup teatralnych, przeplatane dyskusjami na interesujące tematy światopoglądowe, zgromadziły studentów wszystkich uczelni Trójmiasta, wśród nich wielu aktywistów kulturalnych, konsumentów i twórców zarazem.

Punktem wyjścia do przeprowadzenia eksperymentu były obserwacje widzów w czasie odbioru sztuk widowiskowych, zróżnicowanych co do formy i konwencji, a więc: pantomimy, baletu, opery, cyrku-variety i teatru dramatu, przeprowadzane wcześniej. Obserwacje werbalnych i ekspresyjnych zachowań, manifestowanych przez widzów pozwoliły na sformułowanie hipotez badawczych, wybór metody i rodzaju widowiska.

Czas i miejsce badań wybrano celowo. Chodziło bowiem o objęcie eksperymentem grupy najbardziej reprezentatywnej dla gdańskiego środowiska studenckiego, a zarazem o wykorzystanie naturalnej, dla badanych, sytuacji. Impreza stała się okazją do zastosowania określonego widowiska teatralnego. W porozumieniu z kierownictwem "Żaka" i twórcami nagrodzonego I miejscem na Festiwalu Teatrów Studenckich "Start 70" Teatru PWSSP "A", zdecydowano, że badani obejrzą "Alegorię zła", 30 - minutowe widowisko, będące tzw. Transkrypcją na żywą rzeźbę. Uczestnicy "Spotkań" nastawiali się na obejrzenie czegoś dyskusyjnego, kontrolowanego i zawczasu przygotowywali się do wypowiedzi

oceniających i krytycznych. Dlatego też prezentacja symbolicznego widowiska, budowanego przy pomocy układów plastycznych, ruchu, światła i dźwięku, nie mająca wiele wspólnego z tradycyjnymi wypowiedziami teatralnymi początku lat siedemdziesiątych, nie stanowiła dla nich zaskoczenia. Widzowie nie zdawali sobie sprawy z tego, że będą przedmiotem eksperymentu, dowiedzieli się o tym dopiero po zakończeniu widowiska.

Teatr "A" był jednym z wielu prób odnowy teatru. Tak jak obrzędowy teatr grecki, nie wykorzystywał tekstu literackiego. Głównym żywiołem był w nim ruch i towarzysząca mu symbolika, a więc prostota i elementarny sposób wyrażania aktualnych problemów ogólnoludzkich. Powrót do prairód teatr, odrzucający kostium, gadatliwość, modę, stanowił przemyślaną przez twórców, czytelną wszędzie formę. Humanistyczna treść widowiska, w oryginalnym kształcie scenicznej, o dużym ładunku refleksji filozoficznej, stanowiła płaszczyznę artystycznej konwersacji aktorów i widzów, płaszczyznę celowego nadania i zaangażowanego odbioru.

"Alegoria zła" zgromadziła na sali około 200 osób. Widzowie zajęli krzesła po dwóch przeciwległych stronach sali, ponieważ scena położona była centralnie /teatr en ronde/. Stanowiła ją trwała dekoracja z desek w postaci 9 sześciątów ułożonych w prostopadłościan. Przed widzami, w pobliżu prostopadłościanu ustawiono płócienne ekrany oświetlone od tyłu. Rozpoczęcie widowiska poprzedziła

swoista introdukcja - zgasło światło, w ciszy usłyszano muzykę, a na ekranie ukazały się cienie ludzkich postaci /projekcja na prześwit/. Ekran znowu pogrążył się w mroku, a po chwili zamiast niego widzowie ujrzeli aktorów zamkniętych w sześciu bryłach - komórkach. W ich rękach kolejno rozblęły latarki. Rozpoczęła się akcja spektaklu. Przy pomocy umownych znaków aktorzy ubrani w oszczędne kostiumy z białego płótna pokazywali Zło: jak narastało, zataczało coraz większe kręgi i atakowało komórkę po komórce. Ludzie opętani przez Zło siali zniszczenie. Rozsypywały się ramy, w których Zło powstało i z których wyszło. Scenom tym towarzyszyło rozszarpywanie dekoracji, furia postaci w maskach, chaos światła i muzyki. Nasuwały się skojarzenia wojen, faszyzmu, obozów koncentracyjnych. Wkrótce wszystko ucichło. Pozostały ruiny /na podłodze zamarłe w bezruchu postacie aktorów i strzępy dekoracji/. Nagle rozblęło światło latarki i spektatorzy zobaczyli znaną już, bo centralną przedtem w prostopadłościennie, a teraz umiejscowioną z boku dekoracji, postać z młotem. Był to Czas, wybijający minutę po minucie, istniejący gdzieś obok świata zniszczonego przez Zło. Dobro, porzuciło zgliszcza i przeniosło się na inne miejsce. Zaczęło od nowa budować dobry świat. Spektakl trwał od godziny 20⁰⁰ do 20³⁰.

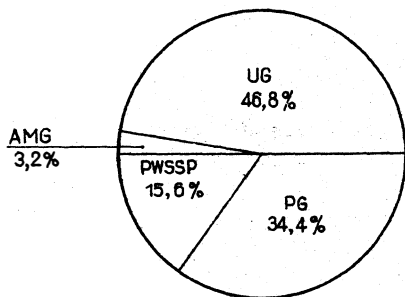
2. Wyniki badań w zakresie interpretacji treści spektaklu

W badaniach uwzględniono trzy kategorie zmiennych:

1/ określony komunikat estetyczny, jakim była treść i forma zastosowanego widowiska teatralnego; 2/ odbiorcę o określonych cechach społeczno-kulturowych, którym był student, biorący udział w imprezie; 3/ indywidualny proces odbioru, traktowany psychologicznie. W niniejszym artykule przedstawia się wyniki badań, dotyczące interpretacji treści spektaklu przez studentów, pozostawiając inne aspekty recepcji do opracowań następnych.

Badania wykazały, że awangardowe widowisko "Alegoria zła" cieszyło się ogromnym zainteresowaniem gdańskich studentów. To zainteresowanie przejawiało się nie tylko w dużej frekwencji, ale także w chęci dyskusowania /wywiady bezpośrednio po spektaklu/ i wypowiedania się o nim w formie pisemnej /ankieta/. Udział studentów poszczególnych uczelni Trójmiasta w ankiecie obrazuje zamieszczony niżej diagram

Udział studentów w ankiecie

Jak wynika z diagramu nr 1, w ankiecie ujawnili się studenci tylko czterech wyższych uczelni Trójmiasta. Uniwersytet Gdański reprezentowała najliczniejsza grupa, bo 46,8%. Na drugim miejscu znaleźli się studenci Politechniki Gdańskiej - 34,4%. Liczną grupę stanowili studenci Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych - 15,6%. Niewielu było studentów Gdańskiej Akademii Medycznej - 3,2%. W ankiecie nie wypowiedzieli się studenci Wyższej Szkoły Muzycznej oraz studenci szkół morskich, mimo że oglądali spektakl.

Ankieta pocztowa, zastosowana w badaniach, nie należała do najpewniejszych metod zbierania informacji, chociażby ze względu na to, że nie wszystkim chciało się ją wypełnić. Mimo to jednak 48% respondentów wypełniło ją w sposób poprawny. Świadczy to niewątpliwie o zaangażowanym stosunku ankietowanych do prezentowanego spektaklu. Wskazuje również na posiadanie przez wypowiadających się wiedzy o sztuce w ogóle.

Zainteresowanie widowiskiem widoczne było już w zachowaniu się widzów podczas jego trwania. Rzucało się w oczy skupienie na twarzach, powaga i duża koncentracja uwagi. Sprzyjała temu atrakcyjność treści i formy oraz krótki czas widowiska. Reakcje widzów były adekwatne do prezentowanych treści. Stopień rozumienia sztuki, przejawiający się w umiejętności odtworzenia jej treści był znaczny. Idea i główna problematyka widowiska została odgadnięta trafnie przez wszystkich respondentów. Rozbież-

ności zarysowały się tylko w odniesieniu do szczegółów.

Interpretacja treści spektaklu odpowiadała na ogół światopoglądowi osób badanych, który ujawnił się w ich wypowiedziach ankietowych w postaci czterech charakterystycznych stanowisk, określających sens życia, najważniejsze wartości oraz stosunek do ludzi i świata. Reasumuje to tabela nr 1.

T a b e l a n r 1

Światopogląd respondentów

1	Stanowisko A	wystąpiło	u 56 osób	co stanowi 58,4%
2	Stanowisko B	"	u 8 osób	" " 8,3%
3	Stanowisko C	"	u 12 osób	" " 12,5%
4	Stanowisko D	"	u 20 osób	" " 20,8%
			96 osób	" " 100,0%

Stanowisko A. Widzi sens życia w działaniu, w twórczej pracy zawodowej, w wychowywaniu własnych dzieci lub rozwijaniu własnej osobowości. Podkreśla wartości etyczne, estetyczne lub ekonomiczne. Do świata odnosi się optymistycznie lub realistycznie. Cechuje go postawa aktywna i altruizm.

Stanowisko B. Widzi sens życia w uprzyjemnianiu sobie życia. Cechuje go postawa hedonistyczna. Izuluje się od społeczeństwa lub zasklepia w egoizmie. Do świata odnosi się

krytycznie lub obojętnie. Rozpatruje wszystko pod kątem własnej osoby. Ceni wartości materialne.

Stanowisko C. Nie widzi sensu życia. Podkreśla wartości etyczne. Charakteryzuje go pesymistyczny stosunek do świata. Nie wierzy w postęp społeczny ani w wartość pracy ludzkiej.

Stanowisko D. Nie potrafi albo nie chce określić sensu życia ani znaleźć najważniejszych wartości. Nie precyzuje swego stanowiska do świata i ludzi. Jego wypowiedzi są ogólnikowe lub wymijające.

W wypowiedziach respondentów ujawniły się trzy sposoby interpretacji treści:

- a/ syntetyczny, charakteryzujący się tendencją do globalnego ujmowania zdarzeń i uogólnienia;
- b/ analityczny, w którym respondenci starali się wyjaśnić tytuł i problematykę spektaklu, określić czas, miejsce i przebieg akcji oraz scharakteryzować postacie sceniczne;
- c/ analityczno-syntetyczny, w którym zarysowała się tendencja do syntezy poprzez uprzednią analizę elementów spektaklu.

Większość respondentów wykazywała się tendencją do syntetycznego ujmowania treści - 54,2%. Analityczno-syntetyczne interpretowanie ujawniło się u 34,4% respondentów. Sposób analityczny charakteryzował tylko 11,4%.

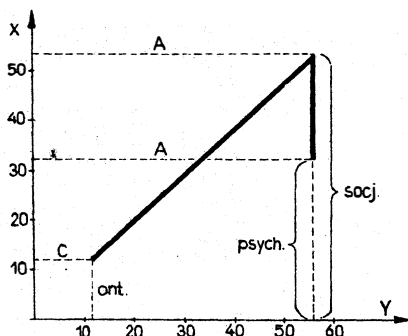
Wszyscy respondenci widzieli w widowisku walkę Dobra ze Złem, antagonizm sił konstrukcyjnych i destrukcyjnych.

uzupełniając streszczenie spektaklu osobistymi refleksjami na temat miejsca jednostki w społeczeństwie, jej życiowej roli, warunków, w jakich żyje itp. Problemy egzystencjalne, tak istotne w treści widowiska "Alegoria zła", zostały poruszone przez wszystkich badanych. Zarysowały się jednak w wypowiedziach pewne różnice, dotyczące przyczyn zła, których nie wyjaśnili twórcy, pozostawiając ten trud widzom. Kryterium genezy zła posłużyło do wyodrębnienia charakterystycznych dla badanych stanowisk interpretacji treści: a/ stanowiska psychologicznego, właściwego osobom, które przypisywały zło jednostce ludzkiej, jej immanentnym wadom, słabostkom, nieumiejętności życia, a więc elementom psychicznym, b/ stanowiska społecznego, ujawnianego u osób, które upatrywały zło w niesprawiedliwym ustroju społecznym i nieumiejętnej organizacji państwa oraz c/ stanowiska ontologicznego, cechującego osoby, utożsamiające się z wadliwą strukturą świata, bytu jako takiego.

Stanowisko socjologiczne zaznaczyło się u 54,2% respondentów, psychologiczne u 33,3% a ontologiczne - tylko u 12,5%. Osoby widzące sens w działaniu, nastawione do świata realistycznie lub optymistycznie stały na stanowisku psychologicznym lub socjologicznym interpretacji treści spektaklu. Wynika z tego, że sprawy ludzkie i międzyludzkie rzeczywistość nie są tym osobom obce. Chcą pracować dla społeczeństwa i wierzą w swoje siły. Osoby reprezentujące skrajnie pesymistyczne stanowisko światopoglądowe interpretowały treść widowiska ontologicznie,

utożsamiając zło zobrazowane w widowisku z wadliwą strukturą świata. Korelację stanowiska interpretacji treści spektaklu ze światopoglądem respondentów przedstawia wykres nr 1

Stanowisko interpretacji treści spektaklu
a światopogląd respondentów

Interpretacja treści widowiska okazała się także zależna od wieku i płci badanych. Osoby młodsze, w wieku 19-21 lat oraz kobiety /patrz tabela nr 3 i nr 4/ stały przeważnie na stanowisku psychologicznym; osoby w wieku 22-24 lat oraz mężczyźni - na stanowisku socjologicznym, grupa najstarszych osób, w wieku 25-27 lat skłaniała się raczej ku stanowisku ontologicznemu.

Przypuszczać należy, że zauważone różnice mają związek z charakterystycznymi cechami "wieku młodzieńczego";

"wieku młodych dorosłych" oraz "wieku dorosłych". "Wiek młodzieńczy" oznacza zespół przeobrażeń psychicznych i biologicznych, które dokonują się między wiekiem dzieciństwa a wiekiem dorosłych, oznacza również skłonność do subtelnych analiz psychiki ludzkiej /cecha ta dominuje również u kobiet/, zwracania uwagi na problemy etyczne. Okres ten kończy się w zasadzie około 20 roku życia. Wiek "młodych dorosłych", do których można zaliczyć drugą grupę osób, charakteryzuje się natomiast szczególnym uczuleniem na problematykę społeczną i kulturalną, wiąże się bowiem ze zdobywaniem nowych doświadczeń, wyznaczonych zarówno procesem adaptacji do istniejących warunków, jak i pełnymi niepokojami próbami przezwycięzania trudności. Zajęcie ontologicznego stanowiska przez grupę najstarszych studentów, a w związku z tym przejawianie przez nich pewnych cech pesymizmu, krytycyzmu i filozoficznego spojrzenia na rzeczywistość, wiąże się zapewne z tym, że większość z nich pracuje i studiuje wieczorowo. Oznacza to bowiem zwiększenie zakresu obowiązków, pojawienie się nowych trudności życiowych, które mogą nastrojać pesymistycznie w przypadku sytuacji frustracyjnych.

Tabela nr 3

Stanowisko interpretacji spektaklu a płeć respondentów

Lp.	Stanow. interpr. treści	Ilość kobiet	mężczyzn
1.	Psychologiczne	27	5
2.	Socjologiczne	13	39
3.	Ontologiczne	8	4
	Razem	48	48

Tabela nr 4.

Stanowisko interpretacji treści spektaklu
a wiek respondentów

Lp.	Stanowisko interpretacji treści spektaklu	Ilość osób w wieku		
		19-21	22-24	25-27
1	2	3	4	5
1.	Psychologiczne	16	8	8
2.	Socjologiczne	2	43	7
3.	Ontologiczne	1	2	9
	Razem:	19	53	24

Pewien wpływ na interpretację treści widowiska wywierał również profesjonalny związek badanych ze sztuką, czyli wiedza o sztuce i doświadczenie. Otóż przeważająca większość osób stojących na stanowisku ontologicznym, to osoby związane profesjonalnie ze sztuką. Oznacza to zapewne, związany nieodłącznie z wiedzą, krytycyzm i trzeźwość spojrzenia. Czyżby także pesymizm?

Współzależność interpretacji treści spektaklu od związku profesjonalnego badanych ze sztuką przedstawiła tabela nr 5.

Tabela nr 5.

Interpretacja treści spektaklu a związek
badanych ze sztuką

Lp.	Stanowisko interpretacji treści spektaklu	Ilość osób	
		związanych ze sztuką	nie związanych ze sztuką
1.	Psychologiczne	5	27
2.	Socjologiczne	30	22
3.	Ontologiczne	9	3
Razem:		44	52

Zastosowana metoda eksperymentu naturalnego, wspomagana obserwacją i technikami ankietowymi, okazała się pomocna w wyjaśnieniu niektórych problemów recepcji awangardowego widowiska teatralnego, tj. istoty i uwarunkowania recepcji, rozumienia i oceniania wartości formalnych i treściowych spektaklu, uczuć i emocji towarzyszących widzom w czasie recepcji, co posłużyło do sklasyfikowania odbiorców "Alegorii zła" na poszczególne kategorie. Umożliwiła także, przez swoistą projekcję,¹ bliższe poznanie samego widza, jego wiedzy teatralnej, motywów i stopnia zainteresowania teatrem, wrażliwości estetycznej, sposobu rozumienia i oceniania spektaklu, a zwłaszcza tego, co myśli o rzeczywistości i sobie samym, spowodowany przez treść komunikatu nadanego ze sceny. Przeprowa-

dzony eksperyment może zatem być traktowany jako metoda projekcyjna w analizie światopoglądu.

Przypisy

1. Gondek Jan, Zastosowanie prostych środków technicznych w badaniach dziecięcej widowni teatralnej, "Przegląd Psychologiczny" 1967 nr 14.